

EL CASTELL D'ULLDECONA. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA DE 1995

1. INTRODUCCIÓ

Des de que l'Ajuntament d'Ulldecona va comprar, l'any 1985, el conjunt fortificat del castell d'Ulldecona a la família Sacanella, s'han portat a cap sis intervencions arqueològiques que han proporcionat uns coneixements més aproximats de les estructures i ha permès comprendre millor el seu desenvolupament al llarg de la història. Les tres primeres corresponen a tres camps de treballs d'arqueologia per a joves realitzats entre els anys 1985 i 1987¹ (ÁVAREZ, R.; en premsa; FABRA, E.; en premsa). I les altres intervencions pertanyen a les obres de rehabilitació i condicionament del castell entre els anys 1994 i 1995².

1.1. Localització geogràfica

El castell d'Ulldecona es troba, a uns 1,5 km en línia recta a l'oest de la vila d'Ulldecona i al marge esquerre del riu de la Sénia, actual límit polític-administratiu entre Catalunya i el País Valencià. Es localitza sobre una petita elevació plana anomenada "puig del Castell", que forma part de la serra Grossa o serra de Godall, d'uns 120 m d'altitud relativa en relació a la població d'Ulldecona i a uns 256 m d'altitud sobre el nivell del mar.

Des del cim del puig es té un perfecte control visual tant de la plana del Baix Maestrat (des de la línia de costa: Penyíscola, Benicarló i Vinaròs; fins als Ports de Beseit: Rossell, Traiguera, Cervera, Sant Jordi, Sant Rafael del Riu ...) com de la major part del territori del Montsià (vessant oriental dels Ports de Beseit: Mas de Barberans i La Sénia; la Plana de la Galera: Sant Joan del Pas, els Valentins i Barri Castell; la serra del Montsià; la Serra de Godall; la Foia d'Ulldecona: Ulldecona,

¹El primer camp de treball d'arqueologia va estar dirigit per l'arqueòleg Ramón Álvarez i els altres dos per l'arqueòloga Ester Fabra. Van ser organitzats per l'Ajuntament d'Ulldecona, pel Servei de la Joventut i pel Servei d'Arqueologia. Cal destacar la intervenció de Margarida Genera, en aquells anys arqueòloga territorial dels Serveis Territorials de Cultura de Tortosa, en promoure aquests camps.

²En la primera fase, l'any 1994, es va consolidar arquitectònicament la torre quadrada o torre de l'Homenatge; la direcció d'obra va anar a càrrec de Jordi Segura, arquitecte de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge i fou finançada pel Ministeri de Cultura, les intervencions van incidir en la torre i en el recinte exterior. En la segona fase, l'any 1995, es van portar a cap les actuacions de neteja i consolidació de l'església i de la torre rodona; fou finançada per Direcció General d'Arquitectura i Habitatge i el projecte i l'adjudicació d'obres van correspondre a l'arquitecte Jordi Segura. Les actuacions arqueològiques es van desenvolupar tan a l'interior de l'església com en el recinte intern en dues campanyes consecutives. Les excavacions foren coordinades pel Servei d'Arqueologia i el Museu del Montsià i dirigides per l'arqueòleg Toni Forcadell.

Freginals i les Ventalles; i quasi tot el tram del riu de la Sénia).

L'amplia visibilitat i la gran fertilitat i riquesa del terreny que el circumda ha afavorit que el turó es converteixi al llarg del temps en un lloc estratègic de control del territori des d'època Ibèrica fins l'Edat Mitjana.

1.2. Característiques i descripció³

El conjunt fortificat d'Ulldecona es troba situat al damunt d'una elevació⁴, sobre una zona plana superior de forma arrodonida, lleugerament inclinada i que actualment queda delimitada per la línia exterior del recinte emmurallat. Les construccions que se'n conserven, íntegrament, a l'interior són: una torre cilíndrica de dimensions reduïdes; una torre principal, de base rectangular, que domina tot el conjunt, i l'església. Els tres edificis esmentats estan en el sector sud-est del recinte, que domina la vall, delimitant un segon recinte fortificat. Tot essent agrupades es tracta de construccions aïllades i independents, col·locades a nivells diferents segons el terreny.

També queden restes d'altres construccions que cal considerar com una torre, situada entre la torre quadrada i la rodona, en un avançat estat de destrucció. Mesura en planta 7,50 m pels dos costats més llargs. S'aixeca sobre murs massissos, de 150 cm d'ample, de pedra i maó, disposats en files regulars, reajuntats per un morter beix-blanquinós, amb moltíssima sorra, còdols i grava de calcària esmicolada. En la part superior del mur, es combinen dues tècniques constructives: una paret externa, de 40 cm d'ample, fabricada amb aparell de maçoneria col·locat en files regulars que es corresponen per l'interior amb les empremtes de l'encofrat en el morter, mentre que la part interior del mur és de tàpia lluida formada per terra atapeïda i dura col·locada en fines capes de 5-6 cm i barrejades amb pedres i ceràmica esmicolada. La cantonada nord de la torre conserva cinc fileres superposades de carreu. A més a més, l'interior no acaba en angle recte, sinó que es reforça amb un massissat format per una gran quantitat de maons reajuntats amb morter molt dur. En fabricar els primers carreus es van rebaixar les vores i es va deixar la part central en relleu, en forma d'un tosc encoixinat.

Les úniques parets que es conserven del parament exterior són la nord-oest i la nord-

³No ens estendrem en una descripció explícita i detallada de cadascun dels elements arquitectònics i estructurals que formen el conjunt fortificat. Aquest aspecte ha estat desenvolupat en anteriors treballs: ALMUNI, BONET, CURTO, 1995; ÁLVAREZ, LÓPEZ, 1991; FORCADELL, ALMUNI, MICHAVILA, VILLALBÍ, 1994. Únicament descriurem els elements que formen part del recinte intern i no analitzats en aquests treballs.

⁴L'estudi de la geòloga A. López (ÁLVAREZ; LÓPEZ, en premsa) ens diu que la muntanya és formada per una superposició de roques calcàries i marques cretàcies, que culminin al cim amb un pis de calcàries d'edat barreminana amb orbitolínids, format en el moment de màxima transgressió marina de la conca del Maestrat Central. La Foia constitueix la part plana del passadís i es formada per extensos glacis de sedimentació quaternaris de gran riquesa agrícola que contrasten amb l'aridesa de les serres calcàries que la delimiten

est. La que millor es manté és la nord-oest, la qual està formada per una successió de 30 filades visibles, molt regulars, d'aparell de maçoneria de mida petita. A la part inferior del mur es combinen filades de blocs grans amb d'altres més petits disposats en posició vertical amb la intenció de regularitzar la filada. La resta està formada per aparell de maçoneria, la mida del qual és petita i amb mides bastants regulars que es combinen amb una successió de filades planes - aparell de llarg i traves - amb d'altres col·locades en forma d'espiga formant un motiu d'espina de peix simple o amb una línia de pedres planes al centre.

Els murs delimiten una estança de planta quadrangular, actualment curulla de sediment. La porta es troba a la cara sud-est, a nivell de sòl, desplaçada cap a la cantonada est. El morter utilitzat és de color beix-rosat, dur i amb moltíssims trossos de calç, sorra i amb algunes pedretes i algun que altre còdol.

A la torre se li adossa, posteriorment, un mur de maçoneria irregular reajuntat amb morter i destruït, en part, en construir el folre troncopiramidal de la gran torre quadrada. El pany conservat arrenca de la cara nord-est de la torre descrita i sembla enllaçar amb l'únic bastió de la muralla de tot el conjunt. Originàriament, devia formar el mur defensiu del segon recinte. Encara es conserva la base d'una espitllera amb vessant a l'interior. Pel tipus de construcció i forma, aquestes dues estructures són semblants a fortificacions àrabs ja coneguts, formant part del primitiu castell musulmà, la construcció del qual podria posterior a la de la muralla perimetral i per tant es podria datar cap als segles XI-XII, probablement del període almoràvit (ÁLVAREZ, R., 1992).

La primera línia de muralla passa per la mateixa base d'aquesta torre, paral·lela a la cara sud-est i deixa un petit passadís entre les dues construccions. El segon recinte defensiu es completa amb un mur en un nivell superior al de la muralla exterior que enllaçaria amb la torre de la cantonada i que es perd abans d'arribar a l'església.

Aquest segon recinte queda delimitat pel nord per un mur de 120 cm d'ample, format per un doble parament de pedra i reajuntat amb morter i un coronament de forma triangular de maçoneria i morter. Conserva una estreta poterna d'entrada al nord que obliga a entrar per un estret passadís recolzat i fàcilment defensable des del capdamunt de la torre petita. El mur gira en angle recte, en direcció sud-oest, vorejant el torreó àrab. A partir de l'angle oest d'aquesta construcció, el mur es va obrint per culminar amb una segona entrada enfrontada al torreó circular. Diverses espitlleres, amb vessant a l'interior i orientació variable permeten defensar aquest segon recinte des de l'interior. Encara que s'adapta perfectament a la resta d'estructures es tracta de la construcció més moderna de tot el conjunt, ja que es dona al folre troncopiramidal de la torre quadrada. Aquest mur ha estat datat a mitjans del segle XV⁵.

⁵La campanya arqueològica realitzada l'any 1994 (VILLALBÍ; FORCADELL; ARTIGUES, 1994) va efectuar un sondeig davant de la poterna d'entrada, documentant la fonamentació d'aquest mur. Aquest s'assenta directament sobre un preparament de morter de calç desproveït de rasa de fonamentació. Per sota del preparament aparegué una estructura de combustió amb abundant fragments ceràmics, destacant uns fragments d'escudella blanca decorada en blau, de Paterna, datada cap al segle XV. Possiblement la construcció del mur es va porta a cap per la defensa del castell just abans de la guerra civil catalana.

2. INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

2.1. Metodologia i desenvolupament dels treballs

La segona fase de l'excavació arqueològica d'intervenció, amb caràcter d'urgència, al castell d'Ulldecona es va portar a cap entre els dies 6 i 28 de març de 1995. De fet, correspon a l'ampliació dels treballs realitzats anteriorment i que es trobaven condicionades per les obres de rehabilitació del castell. Aquestes intervencions arqueològiques s'havien efectuat en els àmbits que es veien afectats per les obres de la segona fase de rehabilitació: l'església i la torre rodona. Obres portades a cap per la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, dirigides per l'arquitecte Jordi Segura i realitzades per Construccions Monllau. Les actuacions arqueològiques van ser financiadess pel Servei d'Arqueologia i coordinades per aquesta i pel Museu del Montsià.

D'acord amb la primera planificació dels treballs, la segona fase d'excavació de 1995 consistiria en l'excavació, per mitjans mecànics, dels nivells superficials d'enderroc que es troben en el recinte intern del castell. Després s'identificaria les estructures existents i s'excavaria les dues annexes a l'àrea de la torre rodona. Al mateix temps, s'excavaria la petita torre quadrada oest a fi de comprovar la seva cronologia. El temps previst d'excavació era de 15 dies hàbils amb un equip auxiliar compost per 3 peons.

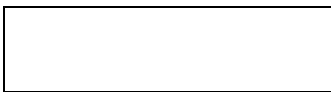
Les tasques van començar seguint la planificació fixada anteriorment, ampliant, mitjançant una màquina retroexcavadora, el sector VI. Aquest sector correspon a un sondeig realitzat durant la primera fase d'excavació i es localitza al mateix costat est de la torre rodona (veure fig. 2) Les seves dimensions són de 6 x 2 m a partir d'una paret escapçada (UE-1202) que es lliura a la torre rodona (UE-1201). Després de l'excavació del nivell superficial (UE-1200), estrat compost per terra de conreu, orgànic amb arrels i pedres, d'una potència variable -10 i 20 cm de gruix-, van aparèixer dos murs transversals (UE-1204 i 1203) en molt mal estat de conservació, mantenint-se en peu únicament els arrencs dels murs. Aquest fet ens obligà, per raons pràctiques i metodològiques, a reduir les dimensions de la cala i limitar-la amb els murs exhumats. Els següents nivells (UE-1205, 1220 i 1221) estaven compostos per una gran quantitat de pedres de diferent tamany, terra de diversa textura i coloració i material ceràmic, majoritàriament fragments de rajola i restes de teula àrab. Aquests estrats corresponien a diferents moments d'enderroc i anivellació de les restes estructurals localitzades en aquest lloc. La inconsistència del tall estratigràfic va fer necessari assegurar i apuntalar mitjançant taulons i telescopis metàl·lics el sondeig, així com reduir, mesuradament i de forma atalussada les dimensions de la cala fins l'estrat d'hàbitat (UE-1208) situat a uns 230 cm del nivell superficial.

És per aquest motiu -la potència dels nivells d'ensorrament- l'elecció de la forma i mètode d'actuació especificat en la planificació dels treballs esmentats anteriorment. La utilització de mitjans mecànics, particularment una retroexcavadora,

obeïa a la gran potència dels estrats dels enderrocs, UE-1205, 1220, 1221 i 1207, i a l'elevat cost econòmic i humà que comportaria una excavació arqueològica manual. La utilització de la màquina es limitava fins a la unitat estratigràfica 1207 ja que aquesta corresponia al primer enderroc dels habitatges compostos principalment per teules àrabs i rajoles. Aquest estrat no s'excavaria per aquest mitjans, deixant-se per a una posterior excavació; a més a més, s'assegurava la integritat física de l'estrat d'hàbitat - UE-1208.

S'inicià l'excavació en la zona limitada per la torre rodona i la paret nord de l'església, seguint l'alineació que ens marcava els murs exhumats durant la primera fase. La potència dels nivells d'enderroc era similar a l'assenyalada anteriorment, amb variacions causades principalment pels desnivells dels subsòl natural. Es van poder descobrir una porta d'accés i un mur, delimitant una estança d'uns 7 m d'amplada. El mur descobert té una alineació paral·lela a l'estructura UE-1202 i, unes característiques similars: obra de maçoneria amb morter de calç de color rosat i les pedres disposades en filades horitzontals regulars; les pedres utilitzades estan desbastades amb una forma paral·lelepípeda. També té una espitllera orientada en direcció est. La porta d'accés a l'estança es localitza a la paret oest, al mig del buit que dibuixen la torre rodona i la paret nord de l'església. És un porta d'uns 100 cm d'amplada amb sòcols fets de carreus amb motllura externa. El tram de mur entre la porta i la paret de l'església té igualment una espitllera orientada a l'oest.

La troballa d'aquestes estructures, no conegudes anteriorment, va replantejar els objectius marcats en la planificació. En primer lloc, era probable que, donades les característiques del recinte intern -nivellament a una cota similar i potència dels nivells d'enderrocs-, els estrats de runa podrien correspondre a un ensorrament i, en conseqüència, podrien estar cobrint les estances del castell, fins ara desconegudes. En segon lloc, la continuació dels treballs arqueològics seguint el pla assenyalat deixaria de banda les estructures que envolten la torre ja que, per la gran superfície de l'estança, el pressupost fixat ens limitava temporalment. Per altra banda, la concentració de tots els treballs en aquesta zona -les estructures que envolten la torre rodona- podria causar greus problemes en l'elaboració i la realització d'una excavació total o parcial del recinte intern en quedar-se anul·lat l'accés a qualsevol màquina. I, en tercer lloc, l'abandonament dels treballs arqueològics en aquesta zona causaria moltes complicacions en la realització dels treballs arquitectònics de rehabilitació⁶ tant de la torre com del parament extern de l'església ja que deixaria la consolidació final dels paraments a diferent cota, així com problemes en el disseny i localització de l'escala d'accés a la primera planta de la torre rodona.

⁶Hem de tenir en compte que el plantejament metodològic utilitzat tant en aquesta fase com en les anteriors té, a priori, un problema tècnic que per si mateix pot variar tot el procés d'excavació. Per una banda per l'origen del projecte implicat directament dins d'un programa de restauració; i per altra, deduïda de l'anterior, l'acomodació temporal a aquest programa

Per aquests motius es va projectar un nou pla d'actuacions que des d'un primer moment es tingué en compte l'objectiu de recuperar una reflexió rigorosa sobre l'espai i la distribució organitzativa de les diferents estructures que encara es podien conservar. Aquest fet implicava clarament l'adopció de l'excavació en àrea de la major part del recinte intern i seguint el mètode i la forma utilitzats fins ara, és a dir, l'exhumació de les restes mitjançant la utilització d'una màquina retroexcavadora fins l'estrat 1207.

Ara bé, era obvi que no ens trobaríem amb la mateixa seqüència estratigràfica, així com la mateixa potència dels nivells d'enderroc en tot el recinte intern. Es per aquest motiu que les cotes i nivells del rebaix del sòl especificades anteriorment tindrien una variació en relació al component de les unitats estratigràfiques que s'anirien excavant. Un altre punt que es va especificar en el nou pla d'actuació era el lloc i extensió de l'excavació. L'extensió de l'àrea a excavar vindria assenyalada pel pressupost fixat i el lloc d'inici dels treballs es trobaria en relació als accessos així com d'una zona d'exclusió de la màquina i del camió utilitzats per l'extracció de la terra. Per altra banda, se signaren unes zones de seguretat, aproximadament de 2 a 3 metres d'amplada, al voltant de les estructures conservades: el bastió est i la petita torre quadrada.

S'inicià l'excavació en la zona més oriental del recinte intern, al costat del bastió, seguint el límit marcat per l'aflorament superficial d'un mur, de l'espai de seguretat i de la zona d'exclusió per la maniobrabilitat del camió i de la retro. Així doncs, s'excavà la meitat est i sud del recinte intern.

2.2. Resultats de les intervencions

Els resultats de la segona fase d'excavació de 1995 del castell d'Uildecona fou, en general, l'exhumació estructural de les diverses estances del recinte sobirà o recinte intern del castell, de l'entrada principal amb doble porta amb angle i allindada, de l'aljub per emmagatzemar aigua de pluja, d'un probable porxo i del pati central d'armes.

Les estances estan compostes per tres cossos (veure fig. 3) de planta regular adaptades al desnivell del terreny, dos dels quals (A i B) es lliuren al mur perimetral del recinte intern i es troben separats per un espai irregular on es localitza el portal d'accés al recinte fortificat del castell. El cos A, annexionat a la paret de l'església, (no descobert totalment) és de planta quadrada amb una porta d'accés des del recinte extern. Té en els dos murs descoberts 4 espitlleres, 2 que miren a l'oest i els altres a l'est, al portal d'accés principal. A la meitat dels dos murs se situen dos arrencs d'un arc que possiblement compartimentaria l'estança a la vegada que serviria d'element de suport.

El cos B és de planta rectangular i la paret est correspon a la muralla perimetral

del recinte. Consta de tres estances (B1, B2 i B3) amb dues obertures d'accés respectivament. L'estança B1 és de planta quadrangular amb una porta d'accés des del pati d'armes i una porta d'accés a la sala B3. La paret oest té un buit a la paret a mode de prestatge i la paret sud, que correspon a la muralla, es troba una obertura paredada. L'estança B2 és de planta rectangular i es troba compartimentada per la sala B3. Consta de dos arrencs d'arc com a element de suport. L'accés es realitza per una obertura amb arc ogival rebaixat des del patí d'armes. Aquesta estança es contigua al bastió est. La sala B3 correspon a una compartimentació posterior de l'estança B2, és de dimensions molt reduïdes, amb murs de 60 cm de gruix.

El cos C és de planta trapezoïdal i es troba annexionat perpendicularment al cos B. Consta de dos arrencs d'arc com a element de suport i d'una porta d'accés amb carreus. El parament oest té dues obertures a mode de prestatge de forma quadrangular. Els tres cossos esmentats es distribueixen al voltant d'un espai que probablement correspon al pati d'armes.

Altres estructures descobertes són, en primer lloc, un aljub o cisterna de petites dimensions i de planta rectangular localitzada entre les parets dels cossos B i C. Esta construïda amb carreus i arrebossada amb morter de calç. La coberta correspon a la meitat d'un arc i serviria d'accés a la planta superior del cos B. I, en segon lloc, un arrenc d'arc de doble filada de carreus que s'inicia al costat mateix de l'aljub i que correspondria a un porxo.

Pel que fa al material ceràmic, s'han pogut recuperar diverses peces de ceràmica de cuina vidrada, plats i escudelles amb orelletes en blau i daurat, vidrat blau sobre blanc, tupins amb acabament vidrat, morters, càntirs i diversos fragments de material indeterminat.

2.3. Valoracions

Com ja hem comentat durant l'exposició de la metodologia, els resultats i les valoracions seran en tot moment parcials, reflectint, únicament, una descripció física i tècnica de les estructures i dels materials recuperats durant aquesta campanya. L'estudi i l'anàlisi de tot el conjunt es realitzarà en finalitzar l'obertura de la major part del recinte sobirà o intern i després de l'extracció de l'estrat d'enderroc UE-1207. Així doncs, en aquest apartat inclourem un primer estudi i una descripció dels elements estructurals i de les seves tècniques constructives així com dels diferents materials ceràmics trobats.

2.3.1. Elements estructurals

L'excavació dels estrats d'enderroc del recinte intern ens ha descobert la major part de les estances privades del castell pertanyents tan a la baixa Edat Mitjana com

Moderna i no conegudes fins ara ja que es pensava que el recinte era un espai obert amb la localització cap al centre o, a un dels costats, d'un pou o cisterna d'aigua.

2.3.1.1. Tècniques constructives i materials

Els materials utilitzats per la construcció dels elements descoberts són molt variats, constatant-se la presència de calç, pedra, grava, arena i terra i guix. Entre aquests materials es realitzen distintes combinacions, obtenint-se d'aquesta forma fàbriques més o menys sòlides i de desigual resistència, realitzades en cada cas per a una funció determinada.

Tapiat

Es pot observar al recinte intern les tècniques de l'encofrat -tapiat- per a les estructures d'origen andalusí i cristià medieval: la petita torre quadrada, el bastió i el mur de tancament del cos B.

En la petita torre quadrada, l'alçada del tapiat -de la caixa de fusta utilitzada en la seva elaboració- varia d'uns 30 cm a 50 cm i el material intern, compost principalment per terra, es troba atapeïda adequadament per capes. Es poden veure clarament les marques deixades pels taulons de la caixa (veure foto 1).

La composició dels materials interns es variable, trobant-nos diferents tipus i combinacions. En l'elaboració de les parets perimetrals s'ha utilitzat en primer lloc un basament a base de tapiat de morter i pedres ordenades (aquest tipus s'ha de verificar en l'excavació del seu perímetre), situant les cares llises i planes paral·leles als taulons de la caixa de l'encofrat, aquest tipus pot semblar obra de maçoneria. En segon lloc, ens trobem una combinació de tapiat; per al pany exterior un tapiat -d'uns 50 cm de gruix-, semblant a l'anterior, de morter i pedra ordenades i ben disposades però de tamany inferior a les anteriors. Per a la disposició o aparell de l'obra utilitzen una combinació de dos tipus: trencajunt i espiga -opus spicatum-. I, per al pany intern, la composició del material de l'encofrat -d'uns 90 cm de gruix- és de terra mesclada amb altres elements com grava fina i fragments de ceràmica, majoritàriament ibèrica, fet que ens fa pensar en una utilització de terra del mateix lloc, prèviament sedassada i preparada. Una vegada banyada amb aigua s'anava dipositant a l'interior de l'encofrat per capes d'un gruix d'uns 6 o 7 cm. Finalment, la superfície de l'encofrat es troba enlluïda allisant-la; en els trams de paret que s'observa aquesta tècnica han perdut la major part de la capa d'arrebossat, així com la conservació total del tapiat de terra en tractar-se d'un compost de terra, mentre que el tapiat de pedra i morter es conserva millor. Per al bastió s'ha utilitzat la mateixa tècnica però, el tapiat exterior és de carreus de mides regulars i ben treballats disposats en filades horitzontals, i col·locats en aparell romà.

Trobem un altre tipus de tapiat en alguns trams de la paret oest del cos B, concretament al pany localitzat a sobre de l'arcada d'accés. Es tracta de tapiat de terra amb lletada de morter. Cada capa de terra té damunt d'ella una capa de morter d'igual gruix. Aquesta tenia la missió d'unir les superfícies de cada capa donant una major consistència i durabilitat. El morter està compost per grava gruixuda i calç. Posteriorment s'arrebossava el pany amb una pasta més fina.

Maçoneria

L'altra tècnica utilitzada és la maçoneria, obra feta de pedres picades o mig picades i reajuntades amb morter de calc. El tipus de la composició de la pasta, major o menor quantitat de calç d'arena o la utilització de grava dona com a resultat diferents tipus de morter i resistència que, conjuntament amb la forma de l'aparell, determina i caracteritza l'obra. En les estructures descobertes s'observa diferents tipus d'obra pel que fa al morter i aparell utilitzat:

- Parets del cos A i B1, de bona factura i consistència. S'utilitza un aparell a trencajunt de pla irregular. El morter és rosat i molt fi. Són les parets millor conservades, tenint un gruix de 80 cm.

- Parets dels cossos B i C, menys elaborats amb diferències internes. La sala B3 es troba compartimentada per una paret senzilla de 33 cm amb un aparell irregular, el morter és de color blanc compost per guix i grava gruixuda. S'assenta a sobre d'un basament de 40 cm de gruix d'aparell irregular, la pasta utilitzada és el fang. La sala B2 presenta diferents tipus d'obra de maçoneria per a cada paret. La paret paral·lela al bastió presenta una obra millor, amb una disposició regular. Les parets nord i oest del cos C estan elaborades amb un aparell molt irregular, utilitzant-se carreus reaprofitats d'antigues estructures. Els gruixos de les parets varien de 70 a 80 cm. El morter és similar a l'utilitzat en el cos A. Sols trobem l'arrebossat en la sala B3. Està compost per una pasta blanca de guix i grava gruixuda

- El mur exterior del cos B que correspon a la muralla és de 95 cm de gruix. Presenta un doble parament d'obra de maçoneria irregular amb reompliment de pedruscall i morter.

- Sèrie d'arranjaments. Corresponen a obres menors i de diferent qualitat: paredament d'obertures, enlluïts i manteniment de parets. Els paredats d'obertures s'observa en la finestra que es localitza en mur perimetral, dins de la sala B2, es una obra de mala qualitat, sense cap disposició en la col·locació de les pedres; l'espitllera localitzada al cos A es va tapiar amb obra de maçoneria seguint l'aliniació horitzontal de l'aparell del mur, no observant-se cap diferència amb la resta d'obra; l'arcada d'accés a la sala B2 es va reduir la seva llum amb la construcció de dos petits murs als laterals. Pel que fa al enlluït, s'aprecien diferents arranjaments al pany exterior del cos B. En el manteniment de les parets s'observa per primera vegada la utilització de les rajoles en el cobriment de cantonades de les portes -accés a la sala B3 i B1- i obres de millora; per altra banda

es troben diverses obres de reparació de menor consideració en la majoria dels murs descoberts. Cal esmentar que la majoria dels arranjaments estan fets amb morter de color blanc compost per guix i grava gruixuda, similar a l'utilitzat en la compartimentació de la sala B2.

Carreuat

Pel que fa a l'obra feta de carreus sols el trobem en llocs determinats i concrets de les estructures portants -pilars, obertures i arcs-, utilitzant-se per a les portes peces motllurades. També trobem carreus en les parets del bastió.

2.3.1.2. Paviments

Únicament hem trobat dos paviments. Un al Cos compost per una lletada de morter de color gris de calç i grava. I l'altre a l'extrem est de la sala B1, compost de rajoles vermelles de 33x20. El tipus d'enrajolat és a trencajunt. Tant un paviment com l'altre es troben molt degradats per l'enderroc de les estructures.

2.3.1.3. Elements de suport

Són els elements que serveixen de recolzament d'una estructura. Han aparegut dos tipus d'elements: l'arc i el permòdol.

L'arc

És l'element de suport més utilitzat. Estan construïts amb pedres -dovelles-tallades en forma de tascó. Es tracten d'arcs diafragma, els quals divideixen les sales en dos sectors de dimensions equivalents. Sols podem veure l'arrancada dels arcs, desconeixent el pilars de sosteniment, encara que aquests no deurien existir, assentant-se directament sobre la dovella d'arrencada com es pot observa en l'arcada de la sala principal de la torre quadrada, encara que s'observen pilars de sosteniment en l'arc de la sala B2.

Les mesures dels arcs és diferent per a cada sala, així com les mides i l'aparell dels carreus utilitzats. L'arc de la sala B2 té una amplada de 55 cm. El de l'accés a la sala B2 té una amplada de 77 cm i l'arc del porxo és d'uns 82 cm d'ample. El del cos C té uns 53 cm, similar a l'amplada de l'arc localitzat al cos A.

Permòdol

Són tres peces de pedra en forma de mènula que surt d'una paret per a sostenir un cap de biga. Es localitzen a la part superior de l'arcada d'accés al cos B, al parament

exterior. tenen una forma rectangular i secció quadrada, l'extrem que sobresurt -uns 15 cm- del pany es troba bisellat. Aquestes tres peces juntament amb l'arranc d'arc de doble filada de carreus que s'inicia al costat mateix de l'ajub formen el sistema de sosteniment del porxo.

2.3.1.4. Portes d'accés

Diferenciem en aquest apartat les diverses portes d'accés a les estances de la porta principal d'entrada al conjunt fortificat.

Porta principal

Localitzada entre el cos A, el cos B i l'absis de l'església, dóna accés al pati d'armes. Té una llum de 245 cm. Les rebranques, d'uns 80 cm de gruix, estan realitzades per peces de carreus motllurades per al batent de la porta. Desconeixem el seu acabat superior -en llinda o en arc- ja que es troba enrunat. La part superior de la rebranca estava coronat per una escàssera, peça de soberga on un dels extrems es troba encastat al brancal, i en l'altre extrem té un ull formant una espècie d'anell dins del qual entra el piu del pollegueral de la porta.

El tipus d'accés seria de forma de cancell, és a dir, estaria format per un portal tancat, probablement amb un sostre de creueria per les dovelles trobades, per les parets del cos A i B i l'absis de l'església on la porta principal es trobaria en un lateral, podent d'aquesta manera defensar-la millor, ja que les parets disposen d'espitlleres. Aquest sistema d'accés el trobem al castell de Morella. No sabem si aquest sistema d'accés disposaria d'una contraporta.

Altres accessos

L'accés a les diverses sales disposa de portes de construcció i forma diferent. Els accessos a la sala B2 i B3 és d'obra de maçoneria, no disposant de brancals, al menys no s'han trobat. L'accés al cos C es realitza per una porta amb brancals de carreus de grans dimensions d'uns 70x37x26 cm sense motllura. Per la meitat del brancal hi ha dos orificis quadrats per on entraria el tancat horitzontal de la porta.

L'accés al cos A es realitza per una porta amb brancals fets de peces motllurades. Té una llum de 99 cm i un gruix de 80 cm. L'accés a la sala B2 és fa mitjançant una arcada adovellada, sense poder assegurar clarament si existiria una porta o no.

2.3.1.5. Elements defensius

Són les estructures localitzades en llocs determinats, preferentment punt de vigilància i control: portes, murs, etc. Destaquen, entre altres elements, els merlets, els maticans i les espitlleres. En les estructures descobertes sols han aparegut espitlleres

Espitlleres

Localitzades en els parets del cos A -dos en cada mur, defensant els accessos- i una al mur on es troba la porta principal, entre el cos A i el cos B. Tenen un enmarcament exterior fet de peces carreuades -tres carreus a cada lateral- deixant una obertura estreta, d'uns 8 cm, feta en sentit vertical d'uns 75 cm; es troben cobertes per petites peces de pedra sense treballa a mode de llinda. A la part interior són més amples -100x80 cm- i estan construïdes amb obra de maçoneria similar a la utilitzada en les parets. Tenen una gran llosa per a llinda. Cal esmentar l'espitllera localitzada al mur oest construïda obliquament a la paret per localitzar-se la torre rodona, i també assenyalar la situació de les espitlleres en una cota molt baixa, quasi a nivell dels paviments.

2.3.1.6. Sistema de recollida d'aigua. l'aljub

La història dels castells medievals, tant cristians com musulmans, està lligada a la presència al seu interior de cisternes d'aigua alimentades per la pluja. L'existència de moltes fortificacions depenien de les seves cisternes ja que la gran majoria es trobaven emplaçades en indrets allunats de les corrents principals d'aigua o de pous excavats. El problema de l'aigua, per raons climàtiques de les nostres contrades de tipus mediterrani, va representar un seriós repte per als diferents pobles que s'assentaren al puig del Castell.

Desconeixem el tipus d'abastament d'aigua durant el període ibèric, encara que possiblement deuriem utilitzar algun tipus d'estructura similar a un cocó per recollir aigua de pluja conjuntament amb la pujada des d'una font o del mateix riu de contenidors d'aigua. La fortificació andalusina deuria tenir un aljub que emmagatzemava aigua de pluja, estructura que desconeixem tant la seva ubicació com la seva forma encara la cisterna apareguda en aquesta campanay arqueològica podria correspondre a aquest període i reutilitzada posteriorment

La cisterna està situada a llevant de la plaça d'armes, a la cantonada entre el cos C i el cos B. L'espai on s'encabeix la cisterna és rectangular de 210 x 72 cm. S'adossa a les parets que limiten els cossos esmentats i a l'estructura d'on arranca l'arc del porxo. Està construïda amb carreus i es cobreix amb un quart de volta. El seu interior es ple d'argila fina desconeixent la seva potència real, l'alçada des d'aquest sòl fins la volta és d'uns 150 cm. El pany intern es troba arrebossat amb una capa gruixuda de morter. L'actual accés - probablement no correspongui a l'original- es realitza per mitjà d'una petita obertura carreuada de 52 x 32 cm de llum. L'arrebossat exterior, al costat de l'accés, té una decoració a base de incisions que dibuixen quadrats d'uns 10 cm, similars als que es localitzen a l'interior de la primera planta de la torre rodona. Per altra banda, el morter utilitzat per ajuntar l'obra i maçoneria exterior és de color rosat, similar a l'utilitzat en els murs del cos C i cos A.

La canonada localitzada a l'extrem nord del cos B, en un dels costats del bastió

correspon a la canalització de l'aigua de pluja feta de tubs cilíndrics d'argila cuita d'uns 40 cm de llargada per 9 cm de diàmetre de mitja, ja que cada un és, formalment, irregular. Probablement recolliria l'aigua de pluja de la terrassa del bastió i la conduiria fins l'aljub. És de característiques similars al sistema de canonada trobat a l'interior de la torre quadrada.

2.3.2. *Cultura material*

L'utilatge material de l'últim assentament documentant al castell d'Ulldecona procedeix fonamentalment dels nivells d'enderroc que cobrien les estructures. Si l'escassetat de material, absència de peces senceres⁷ era un dels trets característics de la ceràmica dels segles XIV i XV en les anteriors campanyes, l'abundància i la troballa de peces senceres seran un dels trets característics d'aquesta campanya. Un altre aspecte que el defineix és l'aparició i proliferació de ceràmiques de luxe de sèries valencianes⁸, algunes molt conegudes que ha possibilitat la datació d'altres materials com els comuns.

Així, trobem com a ceràmica de taula plats i escudelles decorats en blau, en daurat i amb combinació. A part d'aquest tipus apareixen una gran quantitat de fragments de cànirs de fabricació pròpia de la zona - Traiguera - amb decoració amb manganès o pintura vermellova amb regalims de vidrat.

Per altra banda, la ceràmica de cuina presenta formes i acabats que portaran a caracteritzar la ceràmica de l'època moderna, amb la pràctica desaparició dels atuells de cuita reductora. El que predomina són els acabats vidrats que donen una major impermeabilitat a la peça amb cocció oxidant amb una abundància de les formes tipus olla, cassola i tupí⁹.

2.3.2.1. *Ceràmica de taula*

Durant aquest període -segle XVI- es generalitza les formes i decoracions de la ceràmica de l'etapa anterior -segles -XIV i XV-. Les ceràmiques de bany estannífer

⁷Deixant de banda una safra i una olla trobada durant les primeres campanyes arqueològiques (ÁLVAREZ, R. en premsa).

⁸M. Paz Soler (1989) indica que una de les causes de la crisi de la ceràmica valenciana en general i en particular la daurada de finals del segle XVI i principi del XVII és la popularització de les peces daurades, perdent el seu valor com a peça de luxe. Aquest fet s'acompanya amb un augment de la producció però amb un descens de qualitat d'acabat. És per aquest motiu la gran quantitat de fragments d'aquestes peces trobats en les excavacions arqueològiques.

⁹Una part dels objectes ceràmics van estar exposats en l'exposició que es va realitzar al castell d'Ulldecona entre les dies 13 i 16 d'abril de 1995 i organitzat per l'Ajuntament d'Ulldecona i el Museu del Montsià. Les peces van rebre un primer tractament de restauració i neteja per part del servei de restauració del museu. El tractament va consistir bàsicament amb una primera neteja mecànica, una segona neteja amb disolvents, preferentment aigua destil·lada i, per últim, una protecció final basada en una fixació de la capa pictòrica amb palaroid B72 15% per a les peces amb decoració pintada i palaroid B72 3% per a la resta de les peces.

amb blau i daurat són representades en gran abundància amb dues formes bàsiques: plat i escudella. Juntament amb aquestes peces trobem plats i escudelles de simple coberta vidrada i una peça de forma de safa de tradició andalusina.

La majoria d'aquestes peces corresponen a la denominada ceràmica de luxe per l'alt cost de fabricació i probablement formaven part de la decoració de les estances, encara que durant aquest període es generalitzen. La tècnica de fabricació de la ceràmica daurada és molt complexa, i necessitava de tres coccions. La primera a una temperatura d'uns 900 °; posteriorment se li aplicava una capa d'òxid d'estany i es couria a uns 800°. Finalment es decorava amb una mescla a base de diversos productes com la plata, sulfur de coure, òxid de ferro, etc. i es portava al forn a una temperatura de 500° i amb una cocción reductora. Les peces decorades amb blau i daurat encara eren més cares ja que se li aplicava una òxid de cobalt per al color blau abans de la segona cocción. La fabricació de la ceràmica daurada a un dels centres productors més importants com Manises ja es coneguda des de la segona dècada del segle XIV.

Escudella

És uns de les formes més comuns durant aquest període amb lleugeres variants. Una primera variant correspon a un fragment decorat en blau d'una peça (núm. 9) de cos hemisfèric amb corba continuada, base de peu anular, vora recta i llavi arrodonit. És de cocción oxidant. La decoració és amb estilitzacions geomètriques, amb sanefa central i medalló central circular amb losange inscrit centrat per una palmeta. Aquesta peça decorada en blau s'ha atribuït al taller de Paterna¹⁰ i llur cronologia s'ha fixat a la darrerria del segle XIV i sobretot a la primera meitat del XV¹¹.

Un segon tipus d'escudella que ha aparegut és la formada per peces de cos hemisfèric, base còncava, vora recta i llavi arrodonit amb nanses d'orelletes lobulades. Tenen coberta estannífera blanca per les dues cares amb decoració en blau i reflex metàl·lic. Els motius més representats són les bandes en blau i formes vegetals en daurat. La producció d'aquestes peces s'inicia a partir del segon terç del segle XVI i es generalitza durant tot el segle XVII. El taller principal de producció és Manises. Les peces més representatives són:

Núm. 11. Escudella d'orelletes. Pisa blanca estannífera amb decoració en blau i daurat¹²;

¹⁰Segons J. Barrachina (1983: 127) aquestes formes i decoracions s'adscriuen en exclusiva a Paterna encara que en estudis posteriors no es manté aquesta posició tan rígidament. És el tipus de producció valenciana més estandarditzat, de producció ràpida i barata.

¹¹J. Barrachina (1983: 127 i ss.) argumenta que aquest tipus es habitual en els jaciments de la Baixa Edat mitjana amb presència de ceràmica valenciana. El fragment trobat al castell correspon al tipus 2 de Llinars del Vallès. És datada ampliament sense una precisió cronològica clara en els segles XIV i XV, amb ús en el moment de destrucció del castell de Llinars (1448).

¹²L'expulsió dels moriscos a inicis del segle XVII va repercuti en totes les activitats artesanals on aquest grup estava dedicat, especialment a la zona de llevant. En Manises es produí una transformació en la producció de les peces daurades amb l'aparició de nous motius decoratius i una decadència del reflex, amb tons axocolatats (MARTINEZ,1982:175). El daurat de la major part de

bandes blaves concèntriques a la base i a la vora amb una sanefa central amb motius geomètrics. Orelletes lobulades amb decoració daurada en línies angulars. Revers: petites espirals allargades¹³ distribuïdes per tota la superfície i també a la base còncava.

Mides: boca 13 cm diàm.; base 4,7 cm diàm.

Cronologia: finals segle XVI o inicis del XVII.

Origen: Manises.

Núm. 10. Escudella d'orelletes. Pisa blanca estannífera en bla i daurat. Decoració: bandes concèntriques en blau i sanefa en daurat (esborrada). Revers en daurat esborrat.

Mides: boca 12 cm diàm. Base 5 cm diàm. de forma còncava.

Núm 12. Escudella d'orelletes lobulades¹⁴. Pisa blanca estannífera en blau i daurat. Decoració: bandes concèntriques en blau fosc, sanefa daurada esborrada. Orelletes en daurat amb el tema "solfa". Revers: petites espirals allargades.

Mides: boca 12 cm diàm. Base 5cm diàm. de forma còncava.

Cronologia: finals segle XVI o inicis del XVII.

Origen: Manises.

Plats

N'han aparegut de divers tipus i formes. Els tipus més característics són de base lleugerament còncava, vora molt oberta, i algun sense arribar a forma una ala diferenciada i llavi arrodonit. Un altre tipus és format per plats de base còncava i ala recta, ben marcada a l'interior. Les pastes són blanques o ataronjades. Presenten un bany estannífer blanc i decoració daurada, encara que hi ha dos exemplar de vidrat marró. Els motius són geomètrics i florals amb una estandarització de les estrelletes i una por al buit. En les peces daurades s'aprecia uns tons molt foscos i axocolatats. Les peces més representatives són:

Núm. 1. Plat amb ala diferenciada. Pisa blanca estannífera en decoració en daurat. Sanefa a l'extrem de la vora amb motius en trena; sanefa central i medalló circular en el centre.

Mides: 18,5 cm diàm. boca i 3 cm diàm. de base.

Núm. 2. Fragment de plat sense ala. Pisa blanca estannífera en blau i daurat de tons axocolatats. Decoració: tema "l'ungla"¹⁵ a la vora i formes florals i "solfa" a la

les peces aparegudes al castell d'Ulldecona presenta aquests tons.

¹³El motiu decoratiu de forma espiral al revers es troben datades a finals del segle XVI i inicis del XVII, utilitzant-se també durant el segle XVIII. Combinades amb altres motius florals o geomètrics es troben ja documentats durant la segona mitat del segle XV (MARTINEZ, 1982: 191 i ss.)

¹⁴Aquest paça manté moltes similituds amb l'escudella CU95/B3-19 esmentada anteriorment.

¹⁵La sèrie de "l'ungla" es troba documentada cap a finals del segle XVI i inicis del XVII (MARTINEZ,

resta.
Cronologia: XVI-XVII.
Origen: Manises.

2.3.2.2. *Ceràmica de cuina*

Totes les formes presenten un vidrat intern de coloració i tonalitat diversa: melat, verd, castany, vermell... Les pastes són oxidants amb variabilitat de desgreixant. Les formes més comuns són l'olla, el tupí i el morter i el càntir. Són elements que anaven tan directament al foc com els que servien per a preparar el menjar o bé guardar-los. Cal destacar la gran difusió que van tindre els tupins i els morters al segle XVII.

Olles

Hem pogut diferenciar dos tipus per la forma de la vora, desconeixent en la majoria dels casos del tipus de fons, encara que probablement serien convexes. També es poden diferenciar per la seva funcionalitat entre les peces utilitzades per calentar i cuinar diferents tipus d'aliments i aquelles peces utilitzades precisament per emmagatzemar-los.

El primer tipus corresponent a l'olla de cos ovoide, base plana o lleugerament convexa, coll marcat i vora oberta amb el llavi arrodonit. Presenten la majoria una o dues nanses de secció gruixuda o plana amb motlures (núm 24 i 25).

El segon tipus (núm. 19, 20 i 21) corresponen a olles de forma ovoide però sense carena marcada al coll, amb perfils més suaus en S, vora oberta i llavi arrodonit. Similar a la forma anterior tenen una o dues nanses. Però a diferència de l'anterior tenen un abocador, desconeixement el seu ús, probablement siguin greixoneres¹⁶ o setrills¹⁷.

La cuita és oxidant amb cops de foc, encara que algunes, per excés de cocció, les pastes poden ser grisoses. Tenen vidrat interior de color verd, melat, castany i vermellós, mentre l'exterior pot estar engalbat i amb regalims.

1982: 175), relacionat amb l'inici de la decadència dels tallers de Manises; una altra característica és la presència i acompanyament de blau intens, observat en un fragment d'escudella aparagut durant aquesta campanya.

¹⁶Les greixoneres són peces de forma ovalada, parets lleugerament obertes, que té una nansa en uns dels extrems i un abocador a l'altre. S'utilitzava per a recollir el greix de l'ast i va tenir durant els segles XIV-XV un desenvolupament important. Les pastes són similars a les utilitzades per a les olles i de cuita oxidant amb vidrat interior de diversa tonalitat que també cobreix la vora per la banda exterior.

¹⁷Peça per a retenir elements sòlids en suspensió de tamany i forma diferent als actuals.

Tupí

És una forma que apareix en aquest període, de perfil en S, base plana, vora oberta i llavi arrodonit. Presenta una sola nansa de secció trapezoïdal amb els cantons arrodonits, que va de la part superior de la panxa a sota la vora, i encarat amb ella, hi ha l'abocador, sempre de pessic, més o menys pronunciat. Es feien servir per a cuinar aliments. La cocció és oxidant i presenta vidrat interior de color marronós (núm. 22 i 23).

Ribell

Deuria ser un atuell molt utilitzat per la gran quantitat de fragments trobats¹⁸. És una peça de gran senzillesa amb forma troncocònica invertida, base plana i vora sortida plana en ala. Tenen una cocció oxidant i pastes en general poc depurades. Estan vidrats interiorment, encara que hi trobem peces sense vidrat, en melat i verd. Presenten decoració a la vora amb incisions formant línies d'ones i puntets. Són de mida variable podent tenir una funcionalitat diferenciada (núm 26 i 27).

Morter

Sols tenim fragments del cos i de les vores, desconeixent el fons que probablement deuria ser de peu massís diferenciat. Tenen tires de reforç al cos i la vora és entrant i engruixida. Tenen un bec i agafador Són de cocció oxidant i presenten vidrat intern de colors clars, grocs o melats, que s'estenen a l'exterior de la peça (núm. 16, 17 i 18).

Cànter

Atuells transportables per emmagatzemar productes líquids, principalment aigua, desconeixement però, la seva base. Deuria ser una peça molt apreciada i utilitzada per la quantitat de fragments i formes apareguts. Són peces de formes globulars i troncocònica invertida, estreta de base i voluminosa en la part superior, coll desenvolupat lleugerament divergent i llavi amb bisell interior, tenen dues nanses de formes diverses. La cocció és oxidant amb pastes depurades i parets primes.

Les decoracions són realitzades amb òxid de ferro o de manganès -tonalitats vermelles o negres respectivament- generalment a base de bandes sobre l'argila abans de ser cuita. Moltes de les peces presenten regalims de vidrats melats i verd a mode de decoració (núm. 28).

¹⁸Segons J. Barrachina (MONREAL, I., 1983) els usos més freqüents documentats són el de pastari el de rentar la roba; també hi ha referències que servia per a la matança d'animals; per a l'elaboració de llegums i de fruites, per a diversos elaboracions de fleca i pastisseria i per a qualsevol tipus de preparacions i mescles de matèria orgànica i inorgànica que no necessiten calor. Així doncs no es extranya la gran abundància de fragments trobats al castell.

Tapadora

Sols tenim una peça sencera sense l'agafador central. En general es tracta d'una forma discoïdal, amb un agafador central amb forma d'apèndix de botó, i de vora horitzontal i llavi recte. La pasta és de cuita oxidant i té un vidrat de tons marrons

2.3.2.3. Ceràmica de magatzem

Incloem en aquest punt les peces de grans dimensions. Les formes bàsiques són les grans gerres i tenalles de característiques similars a les d'èpoques anteriors. Sols ha aparegut un fragment de vora de tenalla.

Tenalla

Són peces de boca ampla i sense coll, el cos és ovoide, la base plana i la vora té el llavi engruixut. Ha aparegut un fragment que presenta una decoració incisa amb ones a la part superior de la vora. La pasta és molt poc acurada, amb desgredant gruixut i sense vidrat.

2.4. Valoracions finals

L'extracció dels nivells d'enderroc ha posat al descobert les estances domèstiques i privades del castell d'Ulldecona localitzades a l'interior del recinte intern. Les estructures han permès veure una reorganització diacrònica de l'espai intern observant-se, a partir dels arranjaments, una continuïtat evident en la utilització de la zona fins el seu enderrocament final. Aquesta organització de l'espai té, o segueix, una composició força tipificada en els castells medievals cristians¹⁹ on les estances són repartides entre la planta baixa i un o dos pisos al voltant d'un pati interior que seria porxat (EQUIP BROIDA; en VVAA; 1996). Per aproximació cronològica de l'estudi dels materials ceràmics, preferentment les peces daurades, l'abandó -més aviat l'enderrocament de les estructures- del castell es produí cap a la segona meitat del segle XVI i la primera meitat del segle XVII.

L'estat de conservació i abandó de les estructures fortificades del castell d'Ulldecona, ja en procés de ruïna durant el segle XVI²⁰, l'hem de buscar en una sèrie

¹⁹Cal considerar la desconexió de l'organització espacial del recinte intern en època andalusina, esperem que les properes intervencions arqueològiques aportin noves dades en relació amb aquest període.

²⁰Hi ha un document que fa referència a l'estat del castell d'Ulldecona durant aquest període. És el relat que van fer el prior Martín Benedit i el Castellà Juan de Aragonia. Aquest primer explica la visita que realitzà a la comanda d'Ulldecona el 26 d'abril de 1555 i testimonia l'estat ruïnós i deixat del castell. Juan de Aragonia clou el document amb una missiva adreçada a Baptiste Castellví, comanador d'Ulldecona, on manifestava la seva preocupació per la conservació del castell, ordenant reparar-ne l'entrada per tal que en mesos s'hi pogués accedir a cavall, i també tots els

de transformacions socioeconòmiques que es van desenvolupar durant la Baixa Edat Mitjana, el resultat de les quals fou un progressiu abandonament i desús dels recintes fortificats localitzats al cim d'un turó conjuntament amb un absentisme per part dels seus propietaris²¹. El trasllat de la residència del comanador i dels frares hospitalers a la vila d'Ulldecona, l'arrendament de la comanda²² i l'ús de castell com a presó²³ al segle XIV, són algunes de les conseqüències d'aquestes transformacions a les nostres contrades.

Al perdre la major part de les seves funcions originals, es a dir, el sentit estratègic i militar²⁴, el castell es convertí en presó; ús que el trobem generalitzat en la majoria del castells catalans (EQUIP BROIDA;1986). Aquesta funció es manté fins l'any 1409 quan s'estableix el trasllat de la presó a la vila per les dificultats que plantejava la seva vigilància²⁵, malgrat que la resolució no fou presa fins l'any 1499, on es torna a tractar el tema del trasllat. De l'anàlisi d'aquests documents s'extrau que el conjunt fortificat del castell es trobava quasi abandonat, utilitzant-se únicament com a presó quan calia i que es trobava força deteriorat.

A partir de la troballa de les peces de ceràmica podem esbrinar, a falta de noves dades (cal considerar l'excavació i l'estudi parcial de les troballes), els empraments de les estances descobertes i així poder arribar a entendre la distribució i organització de

sostres ja que tenien goteres (ALMUNI, V.;BONET, M; CURTO, A.;1995:90). Probablement alguns dels arranjaments que s'observen en les estructures descobertes corresponguin a aquest moment. En relació a l'estat de conservació i deixadesa del patrimoni hospitaler caldria considerar la disposició del Capítol General de l'orde de l'Hospital de l'any 1492 adreçada als preceptors de la Castellania d'Amposta on es reclama la reparació de les esglésies, fortalises i cases de l'orde ja que la major part es trobaven en total ruïna (BONET, M.; 1994:271). No seria gens estrany que el castell ja es trobés bastant malmés a finals del segle XV.

²¹A banda d'aquest procés generalitzat, l'estructura política-administrativa de l'orde de l'Hospital afavoria i alentava la gestió rentista i absentista, en conseqüència l'arrendament de les preceptories amb l'oblit i deixament del seu patrimoni com a efectes més directes (BONET, M.; 1994:213).

²²El primer arrendament documentat de la comanda d'Ulldecona és de l'any 1410 (BONET, M.; 1994).

²³L'any 1386, el Castellà de la Castellania d'Amposta va ordenar el trasllat de les dones preses del castell a la casa del Veguer, per evitar abusos deshonestos (BONET, M.; 1994:245).

²⁴Encara que la vila d'Ulldecona es va encarregar de la defensa del castell l'any 1462 (ALMUNI; BONET;CURTO; 1995: 88) amb la construcció, possiblement, d'una nova muralla durant la guerra civil catalana (segons M. Bonet un exemple més de l'absentisme del comanador en particular i de l'orde en general de les seves preceptories, ja que el comanador d'Ulldecona, com a propietari, era l'encarregat directe de la seva defensa); el conjunt fortificat no va ser atacat i ocupat per cap tropa. L'objectiu principal era la mateixa ciutat d'Ulldecona que comptava amb una gran capacitat defensiva ja que tenia una gran muralla que constava de 38 torres (BONET, M.; 1994:296). En les successives guerres el castell no va tenir, evidentment, cap funció militar.

²⁵*Frey Pero de Moros, Castellán de Amposta, con Frey Gonçalvo de Funes, de Cantavella y Aliaga; Jofre de Canadall, de Ulldecona;etc. etc. Considerando los graves invonvenientes que se siguen de que la carcel pública esté en el castillo, lejos de la corte del veguer y sin vigilancia de noche, con la consiguiente facilidad de que huyan los presos, se concede a los paeres jurados y prohombres de Ulldecona construyan nueva cárcel, en el lugar que mejor y más conveniente les parezca, en la misma villa. Dado en Caspe 21 de mayo.*(BAYERRI, E.;1951:25).

l'espai intern del castell. Cal tenir en compte que, probablement, l'ús d'alguna de les estances hagi pogut variar al llarg del temps. Les estances constarien, almenys, de dues plantes amb un pati central que estaria porxat en una part. A la part baixa ens trobaríem amb l'estable i la pallissa per als cavalls que es localitzaria a la sala -A- per la troballa d'una peça d'esperó i per l'absència d'útils senceres de ceràmica. A la sala -B- es trobarien les estances domèstiques; la cuina a la cambra -B3-, lloc on hem trobat la majoria de les olles; per relació,ensem que el celler i el rebost es localitzaria a la cambra -B2- i el menjador a la -B1-. L'altra estança, -C-, també tindria una funció de cuina i de rebost, ja que s'han trobat una gran quantitat de fragments i peces senceres d'escudelles, plats i morters. Per altra banda, a les plantes superiors es localitzarien les estances privades tant dels servents com dels frares hospitalers.

Desconeixem el nivell d'autosuficiència econòmica de la gent que habitava el castell en aquest període. Però, hem de pensar que per la llunyania relativa del poble, per la importància en època medieval de la fortalesa i pel manteniment dels frares, el castell hauria de ser autosuficient amb espais d'aprovisionaments per al gra, l'oli, el vi... i llocs per als animals.

Amb la marxa del frares del castell conjuntament amb la pèrdua de les seves funcions militars, la fortificació es deuria quedar en mans dels servents de l'orde o dels pagesos que es dedicaven a cuidar i conrear les finques del seu voltant. Probablement, aquests mantenien mínimament la presó, que com consta en els documents no tenia vigilància. La troballa de peces senceres de ceràmica, moltes d'elles de luxe ens fa pensar que cap al segle XVI el castell estaria deshabitat, mantenint-se tancat i utilitzant-se únicament com a lloc d'estada estacional del frares o del vicari²⁶ encarregat de l'església de Santa Maria dels Àngels, fins el seu enderrocament. Més tard es realitzaria l'arrasament de les estructures que encara es mantindrien en peu per anivellar i aplanar el recinte intern per a usos agropecuaris amb la construcció de marges. Aquest fet va esborrar qualsevol vestigi de les estances no conegudes fins ara.

BIBLIOGRAFIA

ALMUNI, Victòria.;BONET, Maria; CURTO, Albert (1995): *De l'edat mitjana al Montsià: els castells*. Amposta. Museu del Montsià.

ALVAREZ, Ramon.; LÓPEZ, Anna (en premsa). "L'assentament ibèric i el poblat medieval del puig del Castell d'Ulldecona (campanya 1985)". *XXXVII Assembla Intercomarcal d'Estudiosos*. Amposta. 1991.

²⁶Al *Llibre de Receptoría* hi consta diferents pagaments realitzats entre els anys 1583 i 1584 tant al vicari com al baciner i sagristà encarregats de mantenir l'església del castell (MONTERO, D.;1990:319 i ss.).

- BAYERRI, Enrique (1951) *Llibre de privilegis de la vila de Ulldecona*. Tortosa
- BONET DONATO, María (1994). *La orden de l'Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellania de Amposta* (ss. XII-XV). CSIC, Madrid.
- EQUIP BROIDA (1986). "Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV." en VVAA (1986) *Fortaleses, torres, guaites i castell de la Catalunya medieval*. Acta/Medievalia, 3. Barcelona.
- FABRA, Maria Ester (en premsa) "Aproximació a l'estudi del poblat ibèric del Castell d'Ulldecona (Ulldecona Montsià). Campanya d'excavació de 1966". *XXXVII Assemblée intercomarcal d'Estudiosos*, Amposta 1991.
- FORCADELL, T.; ALMUNI, V.; MICHAVILA, I.; VILLALBÍ, M. (en premsa) "El castell d'Ulldecona" *Catalunya Romànica*. Enciclopèdia Catalana.
- FULLANA, Miquel (1984): *Diccionari del l'art i dels oficis de la construcció*. Ed. Moll.
- LORIENTE, Ana; OLIVER, Anna (1992): *L'antic Portal de Magdalena*. Monografies d'Arqueologia Urbana, 4. Lleida
- LÓPEZ ELUM, Pedro (1994): *La alqueria islámica en Valencia. Estudio arqueológico de Bofilla. Siglos XI a XIV*. Valencia.
- MARTÍNEZ CAVIRÓ, Balbina (1982): *La loza dorada*. Editora Nacional. Madrid.
- MONREAL, L.; BARRACHINA, J. (1983): *El castell de Llinars del Valles. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*. Publicacions de l'Abadia de Monserrat..
- MONTERO BARRIENTOS, Dolores (1990) *El Llibre de Receptoría de l'Ajuntament d'Ulldecona (1557-1590)*. Diputació de Tarragona.
- PAZ SOLER, Maria (1989): *Historia de la cerámica valenciana*. Tomo III. Ed. Vicent Garcia Editores. València.
- VILLALBÍ, Mar; FORCADELL, Toni; ARTIGUES, Pere (en premsa): "El castell d'Amposta i el castell d'Ulldecona: arquitectura i espai". *Primeres Jornades Els ordes del Temple i l'Hospital a l'Ebre*, Ascó-Miravet, 1994.

VVAA (1984): *Ceràmica grisa i terrissa popular de la Catalunya medieval*.
Acta/Medievalia, 2. Barcelona.

VVAA (1986) *Fortaleses, torres, guaites i castell de la Catalunya medieval*.
Acta/Medievalia, 3. Barcelona.